
UDK: 37.02:821.163.42 Rapić Đ. „17“

27-42:821.163.42 Rapić Đ. „17“

Izvorni znanstveni članak

Primljen 1. III. 2018.

ANELA MATELJAK POPIĆ

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

amateljak@hrstud.hr

MORALNO-DIDAKTIČNA USMJERENOST U DJELIMA FRANJEVCA ĐURE RAPIĆA IZ 18. STOLJEĆA

Sažetak

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka 1699. uslijedio je dugotrajan proces njezina oporavka. U tome su važnu ulogu imali franjevci koji su kao obrazovani ljudi nastojali vjerskim djelima podučiti neuki slavonski puk. Među njima je bio i franjevac Đuro Rapić (Stara Gradiška, 1714. – Đakovo, 1777.). Rapić je autor dviju opsežnih knjiga propovijedi (*Svakomu po malo*, 1762., str. 486, *Od svakoga po malo*, 1764., str. 654) i djela o satiru (*Satir*, 1766.). U ovome se radu analiziraju propovijedi iz spomenutih zbirki te izdvajaju pojedini segmenti homilija koji potvrđuju Rapićevu moralno-didaktičnu usmjerenost kao pisca. Tim se svojim nastojanjima Rapić svakako uklapao u okvire katoličke obnove 18. stoljeća istodobno pridonijevši oblikovanju vjerskoga generičkog repertoara hrvatske književnosti toga doba.

Ključne riječi: Đuro Rapić; propovijedi; 18. stoljeće; moralno-didaktična usmjerenost; recipijenti

Uvod

U odgojnoj usmjerenosti književnosti 18. stoljeća važnu su ulogu imali svjetovnjaci i pisci koju su svojim djelovanjem vezani uz Crkvu. Potonji su autori djela kojima su nastojali utjecati na duhovni život puka i pomoći svojoj subraći pri njihovim pastoralnim zadacima. U skladu s time u djelima redovnika naglašena je religiozno-didaktična usmjerenost, pragmatična, persuzivna funkcija jer su pisci vodili računa o tome kako će iznijeti vjerski sadržaj, kako će ga prilagoditi recepcijskim mogućnostima publike, primijeniti na društvene prilike, a to će naposljetku oblikovati generički sastav pojedine književnosti (usp. Matić, 1945: 46). Produkciji nabožnih djela svakako je pogodovala činjenica da je u prosvjetiteljskom 18. stoljeću važan program katoličke obnove i djelovanje u skladu sa zahtjevima Tridentskoga koncila.

Spomenuta obilježja sastavnica su i hrvatske književnosti u Slavoniji u 18. stoljeću. Naime, nakon oslobođenja Slavonije od Turaka mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. trebalo je raditi na njezinu napretku, a to se svakako činilo knjigom. U tome su važnu ulogu imali najprije svećenici kao jedini pismeni ljudi, crkveni prosvjetitelji i autori djela svjetovnoga sadržaja. Upravo je drugu polovicu 18. stoljeća obilježilo svjetovno prosvjetiteljstvo koje se javlja u vezi sa službenom austrijskom državnom politikom (usp. Mihanović-Salopek, 2006: 222; Pogačnik, 1990: 185). Naime, novina se u slavonskoj književnosti u drugoj polovici 18. stoljeća odnosila na antropocentrizam, tako da je hrabar, praktičan, proračunat čovjek bio mjerilom zemaljske i nebeske sfere, a upravo je takva prosvjetiteljska orijentacija u temelju djela *Satir iliti divji čovik* (1762) M. A. Reljkovića (usp. Pogačnik, 1990: 190 – 192; Georgijević, 1969: 243). S Reljkovićem je došlo do promjena, otklona u odnosu na dotadašnji dominantni vjerski aspekt u književnosti Slavonije, ali je nabožna literatura i dalje imala važnu ulogu. Tomu treba dodati da se u prosvjetiteljskim svjetovnim djelima također nalaze kršćanski motivi, što svakako pokazuje da je katolička obnova bila pojava koja je dugo trajala. Dapače, Georgijević je tvrdio kako je čudno, ali i „istinito da u

vijeku prosvijećenosti, čak u drugoj polovini njegovoj, pretežu knjige religioznog i crkveno-pobožnog sadržaja” (Georgijević, 1969: 186).

Unatoč općoj praktičnoj orijentaciji, kada je riječ o kulturno-povijesnome doseg u hrvatske književnosti u Slavoniji u 18. stoljeću, njezini autori nisu jednako zastupljeni u literaturi. Naime, vjerski pisci, za razliku od autora djela svjetovnoga sadržaja, iako su u recentno vrijeme dobili svakako više prostora u znanstvenim radovima, još uvijek ne bilježe sličan broj istraživača. Dionikom vjerske književne produkcije 18. stoljeća bio je i franjevac Đuro Rapić (Stara Gradiška, 1714. – Đakovo, 1777.). Pored toga što je obnašao različite dužnosti: kao propovjednik, predavač, dekan filozofskoga učilišta u Iloku, Generalnoga učilišta u Budimu, urednik ilirskoga kalendara, gvardijan u Gradiški, upravitelj franjevačke suknare u Budimu, ekonom, definator provincije sv. Ivana Kapistrana, osobni teolog đakovačkoga biskupa Josipa Antuna Čolnića, Rapić je autor dviju opsežnih knjiga propovijedi (*Svakomu po malo*, 1762., str. 486, *Od svakoga po malo*, 1764., str. 654) i djela o satiru (*Satir*, 1766.)¹. U književnoj se povijesti Rapić uglavnom uzgredno spominje, i to kao autor *Satira*, i pritom se najčešće dovodi u vezu s Reljkovićevim *Satirom* i spominje u kontekstu polemike koju je izazvalo to Reljkovićevo djelo. Tako se iznose tvrdnje da se Rapić svojim djelom suprotstavio Reljkoviću, da je on „duhovnik Momus” kojega je Reljković naveo kao jednoga od svojih kritičara u predgovoru drugoga izdanja svoga *Satira*, da je Reljković mislio na njega kada je u svojoj pjesmi *Fabula od mlina i njegovog sina*, objavljenom na kraju svoje gramatike, spomenuo „Kontra Satira” te da je Rapić autor *Tamburaša slavonskoga*, danas nesadržana spisa, također usmjerena protiv Reljkovića, za koji se saznaje iz predgovora Došenove *Jeke planine*.

Ovdje želimo učiniti odmak od konteksta u kojem se Rapićevo ime najčešće nalazi te svrnuti pozornost na njegove propovijedi. Pojedine Rapićeve propovijedi bile su predmetom radova, npr. L. Plejić, Z.

¹ U popisu izvora donosimo pune naslove Rapićevih, ovdje analiziranih, djela. Pri pozivanju na Rapićeve knjige propovijedi u zagradi ćemo navesti godinu izlaska pojedine zbirke s pripadajućom stranicom.

Šundalić, J. Bratulića, N. Videk.² Ovdje na većem obujmu građe, tematsko-motivskom analizom propovijedi iz obje Rapićeve homiletske zbirke, a na osnovi pojedinih aspekata homilija, želimo pokazati vjersku, moralno-didaktičnu usmjerenost njihova autora.

1. Uloga propovjednika

Odnos propovjednika i vjernika je reverzibilan. Tako Rapićeve propovijedi daju podatke o tome kako on shvaća propovjednikovu službu u odnosu na vjernike, što misli o tome treba li propovjednik biti obrazovan te kakva treba biti propovijed. Propovjednik se također dotakao pozicije vjernika u smislu kada je govorio kako oni „poimlju“, a kako trebaju shvaćati propovijed, promatrati zadatak propovjednika i odnositi se prema njemu.

Propovjednik je prema Rapiću Božji namjesnik na zemlji (1764: 173). Svećenik navješćuje Božju riječ svima: starima, mladima, lijepima, ružnima, barunima, grofovima, principima ili kraljevima zato što je Isus patio radi svih te nastoji da se vjernici preobrate po Božjoj zapovijedi (1762: 250, 254, 453).

Međutim, što propovjednik Rapić kaže o tome kakva treba biti propovijed? Propovjedni sadržaj mora biti usklađen s djelima propovjednika jer u suprotnome propovjednik ne ispunjava svoju dužnost (1762: 43). Treba li propovjednik biti učen ili ne treba – prema Rapiću nije važno. Poziva se na njemačkoga kršćanskoga pisca Tomu Kempenskoga i kaže da vjernik ne treba biti opterećen time tko će propovijedati i je li propovjednik obrazovan, već se treba usmjeriti na sadržaj koji se izlaže, a smatra mogućim i da vjernik može imati veću korist od manje obrazovanih propovjednika nego od obrazovanih (1764: 509).

Jedna je od zadaća propovjednika da u vjernicima pobudi strah Božji. Rapić je to i učinio tako što je vjernicima prijetio i vikao, premda vjernici nisu odobrali ni to ni kritike. Glede samoga sadržaja, vjernicima nije odgovaralo što se propovijeda o njihovim grijesima, pa su se oni ljutili i mrštili kada bi se govorilo, primjerice, o nečistoj ljubavi, igri, dok su

² Vidi u popisu literature.

odobravali kada je propovjednik kritizirao druge (1762: 349, 255). Što se tiče načina propovijedanja, neki nisu ni dolazili na misu zbog vike i prijetnji, ističući da bi došli kada bi propovjednik prestao s time (1762: 349). Nekim je vjernicima pak smetalo kada je propovijed bila poduža pa je takvima Rapić prijetio da će izgubiti dušu (1762: 350).

Za razliku od vjernika Rapić smatra da se propovijed ne može razumjeti ako se ne više, a jednako se tako ne mogu iskorijeniti ni grijesi puka (1762: 350). Upućuje na to da propovjednici trebaju govoriti istinu, odnosno da trebaju najviše plakati kada u propovijedi zataje nečije grijeha (1764: 253–254). Osim toga Rapić je savjetovao vjernicima da ne govore ružno o propovjedniku i propovijedi, već da budu zahvalni propovjednicima i ispovjednicima koji žele ispravno usmjeriti njihov život (1764: 509; 1762: 318).

Iz iznesenoga proizlazi da je Rapić ozbiljno pristupao zadatku propovjednika koji treba živjeti ono što propovijeda, približiti se svim vjernicima neovisno o njihovim recepcijskim sposobnostima, o tome jesu li ili nisu učeni, te razgovijetno propovijedati. Kako bi se vjernici ponašali kršćanski ispravno, Rapić ih je plašio. U odnosu na poziciju vjernika gore je rečeno da su vjernici negodovali kada ih je propovjednik plašio i otvoreno govorio o njihovim grijesima, pa treba reći više o tome kako je Rapić u propovijedima predstavio zajednicu kojoj se obraća.

2. Propovjednik o zajednici ili „Falinge i pomankanja” vjernika

Zajednica kojoj se Rapić obraća je, uostalom, grešna kao i svaka druga. U skladu sa svojom pozicijom propovjednika Rapić je nastojao osvijestiti kod vjernika njihovu grešnost pa im je ukazivao na grijeha, bilo manje, bilo glavne, smrtne, te ih poticao na promjenu. U vezi s time, u ovome dijelu treba vidjeti koje je grijeha sadržavalo grešničko ogledalo, ili, kako Rapić još kaže, „nutarnje ogledalo duše“, o čemu bi vjernik trebao promišljati (1762: 457–458).

Među vjernicima je osobito bilo rašireno vrijeđanje, psovanje, proklinjanje Boga i ljudi, pa Rapić ističe da jezik grešnika samo psuje i

proklinje (1762: 75). Tomu su sklone sve dobne skupine, pripadnici različitih društvenih staleža, a psuje se na javnim mjestima i u obiteljskome okruženju. Psuje se i proklinje još od mladosti, a to čine svi: obrazovani, bogati, sluge, a posebno igrači, i to posvuda: na sokaku, čaršiji, dućanima, ulicama, u krčmi (1764: 438; 1762: 379, 81 – 82). Osim toga, među ljudima se uobičajeno može čuti „vrag tebe odnesao, vrag tebe razdro, vrag u tebi, vraga proždru” (1764: 164).

Vjernici se i zaklinju. Zaklinjanje se odnosi na javnu i privatnu sferu, gdje se može čuti „bogami, vire mi, duše mi, trojstva mi” (1762: 119). Radi se o krivome, lažljivome zaklinjanju pa se pojedinac zaklinje Bogom, a istodobno vara djevojku ili ženu, zaklinje se da je voli, i to sve dok mu se ona ne poda. Vjernici se zaklinju Bogom na sudu, a onda lažu. Naime, neki za svjedoka pozovu čovjeka i kažu mu da laže kako je određena osoba nekoga pokrala ili učinila druge nepodopštine, npr. da kaže kako je optuženi platio dug, a on to čini i zaklinje se da je to istina (1762: 119 – 120). No Rapić je u nekim slučajevima opravdavao zaklinjanje, npr. ne zabranjuje vjernicima da se zaklinju kada su nepravedno optuženi pa se moraju opravdati (1762: 119).

Sljedeći grijeh koji se odnosi na „falinge i pomankanja” (1762: 388) jezika je ogovaranje i ocrnjivanje drugih ljudi (1762: 388, 82). Propovjednik će i za taj grijeh reći da je raširen u javnome ophođenju, u obiteljskoj zajednici, da se iz zavisti ili srditosti ocrnjuju svjetovnjaci i redovnici, a da tako najviše griješe lijeni ljudi, i to zato što ništa drugo ne rade (1762: 80 – 81, 388, 393, 146). Ovdje u vezi s lijenosti treba reći kako propovjednik tvrdi da i lijenčina, muškaraca i žena, ima posvuda (trgovišta, sokaci, kuće); djevojke i žene dangube tako što sjede u hladu i ogovaraju, a ne misle na preslicu (1762: 147, 149). No najljeniji su kršćani koji rijetko ili uopće ne dolaze na misu (1762: 347).

Ašikovanje, ljubakanje mladića i djevojaka prije zaruka također je grijeh. Rapić će reći da neki mladići ašikuju, a ne žele se ženiti pa djevojku odvrćaju od te namjere. Takvi se slobodno ponašaju, noći provode ispred tuđih vrata, na sokacima i stvaraju probleme roditeljima. Kada ih roditelji žele podučiti, oni se ljute i neposlušno ponašaju. Osim toga, neki se sinovi zaljube i uzimaju sredstva iz kuće koja daju djevojci (1762:

92–93). Rapić kaže da je mali poklon, slatka riječ, dovoljna da bi djevojke izgubile djevičansku čistoću (1764: 443 – 444). Zaruke su takvih mladića i djevojaka nesretne. Navodi, dok kao mladić nije mogao ni jedan sat da ne vidi svoju djevojku, kada je dovede u kuću, ne slažu se (1762: 93).

Pijanstvu su skloni i muškarci i žene, s time da je više pijanih muževa (1762: 89). Pije se u gostionicama, za trpezama, u svadbama kao i u božićne dane (1762: 266, 57). Propovjednik je svjestan ozbiljnih posljedica opijanja pa će i zajednici ukazivati na njih. Tako kaže da pijanci skraćuju svoj život, odnosno obole u mladosti pa nisu na korist ni sebi ni drugima. Trude se da bi zaradili, a potom to potroše na piće u jedan dan, te da su neki zbog pijanstva izgubili sve što su imali (1762: 263, 74). Takvi grešnici ne vode brigu o svojoj obitelji pa su, dok oni piju, njihove žene same doma s gladnom djecom, a kada se navečer vrate, tuku žene (1762: 88). Dakle, pijanstvo sa sobom povlači i druge grijeha, takvi i u kolu dotiču žene, puteno griješe, a također su skloni psovanju (1762: 263 – 264).

Osobitu je pozornost Rapić posvećivao preljubu i bludnosti kao smrtnomu grijehu. Bludnost se odnosi na djela, riječi, poruke, pogled, poklone (1762: 446; 1764: 128). Bludno griješe mladići i djevojke, muškarci i žene, stariji ljudi, odnosno oni sijede kose (1762: 446). Bludnost za sobom povlači krađu, neiskrenost, npr. muž govori ženi da je s drugom ženom samo prijatelj, a djevojka laže da su njezina druženja s drugima bila časna (1762: 448, 272). Rapić je često bludnost dovodio u vezu s uljepšavanjem pa je osobito kritizirao žene koje to čine.

U dotjerivanju se iskazuje oholost kao sljedeći smrtni grijeh, ali se djevojke i žene opravdavaju da se ne dotjeruju zbog oholosti, već radi čistoće. Pritom dosta troše, neke potroše cijeli imutak, a ne razmišljaju o tome da će njihova djeca trebati kruh te ih proklinjati zato što su sve potrošile. Oholi muškarci posvećuju pozornost gospodskim službama u želji da budu iznad drugih, koji će pred njima ustajati i skidati kapu, dok zanemaruju Boga (1764: 351 – 352). Općenito je u zajednici kojoj se Rapić obraća problem čovjekova zaokupljenost ovozemaljskim jer je to ljudima važnije od duhovnoga života. Kako bi to naglasio, Rapić je dao primjer ohole žene koja je zbog izgleda spremna trpjeti, pa često ima žuljeve od uskih cipela, nosi usku odjeću zbog koje se često ne može

najesti, kleknuti, koja je spremna znojiti se plešući, dok ništa nije spremna učiniti za vječno spasenje (1762: 175 – 176).

Među grijesima zajednice mjesto ima i lakomost. Raširena je u obitelji, društvenome okruženju, poslu, a uključuje nepoštivanje Božjih zapovijedi. Tako gramzivi sinovi ne poštuju roditelje jer znaju da će nakon njihove smrti naslijediti njihova dobra, mnogi zbog pohlepe gube djevičanstvo, traže ljubavnika, krađu (1762: 163). Rapić kritizira majke koje puštaju kćeri na druženja gdje djevojka može izgubiti čistoću, a sve zbog pohlepe i namjere da se kći dobro uda, te očeve koji zbog brige oko zarade ne nadziru ponašanje svojih sinova (1762: 163).

Lakomost uzrokuje zavist kao smrtni grijeh. Zavidni su mladi, stari, roditelji, braća, sestre, sluge i sluškinje, susjedi, a taj se grijeh spominje u odnosu na svjetovnu i duhovnu sferu. Zavist utječe na ponašanje, uzrokuje uništavanje čovjekova humaniteta. Tako zbog zavisti majstor vrijeđa drugoga majstora, orač vrijeđa orača, sin želi očevu imanje, sestre su zavidne braći jer smatraju da je otac dva puta više njima dao, brat zavidi bratu je vjeruje da otac više troši na njegovu odjeću i obuču (1762: 134). Koliki razdor zavist uzrokuje među ljudima Rapić pokazuje kada spominje da brat proganja brata, da muž želi da umre žena i obratno, a da sin želi očevu smrt (1762: 107).

Pozornost je posvetio i nezahvalnosti. Primjerice, naveo je da su djeca nezahvalna roditeljima, rodbini koja ih je odgojila, učenici ne pokazuju zahvalnost učitelju, šegrt majstoru, vjernici Isusu, primjerice – kada se smiju u crkvi ili kada se stide ići za Isusovim križem u procesiji. Osim toga, kada vjernicima Bog dade dobro vino, žito, kada rode šume, oni ne iskazuju zahvalnost tako što se mole, a ne daju ni obilatiju lemozinu (1762: 403 – 404, 406).

Rapić govori da vjernici ne poste opravdavajući se da im je zlo kada poste, da ne dolaze na misu uz izgovor da su bolesni, ali nisu bolesni kada trebaju ići na igre i ples (1762: 234). Oni koji dolaze na misu nepriстойno se ponašaju i gledaju druge ili napola spavaju umjesto da ponizno mole (1762: 379, 104). Osim toga, vjernici se tijekom mise smiju, došap-tavaju, kada netko uđe u crkvu – gledaju tko je ušao, a u crkvu nose i cvijeće kako bi im u mirisanju brže prošlo vrijeme (1762: 255). Neki pak

pažljivo slušaju propovjednika, ali samo kako bi riječima koje su čuli kritizirali druge (1762: 348). Međutim, problem je što i vjernici koji dolaze na misu ne mijenjaju svoje ponašanje, tako da prije i nakon mise opet griješe (1764: 584).

Grijesi koje smo naveli odnose se na muškarce i žene. Međutim, Rapić s obzirom na grijeh razlikuje nekoliko tipova žena koje su zle i koje ne bi trebalo ženiti. To su: žena budalasta i grizljiva, žena karljivica odnosno žena vikačica, žena gizduša, žena mnogo leteća, žena mnogo hotijuća. Grizljiva je žena poput zmije otrovnice, ona je ljutita, neukrotiva i pričljiva. Žena karljivica ili žena vikačica mnogo priča i „ispomukla mrmlja” (1762: 96). Žena gizduša nikada nije zadovoljna s odjećom, obućom, ne izlaže se suncu jer pazi na rumene i bijele obraze. Za takvo žensko ponašanje kriva je njezina majka. Žena gizduša ne poštuje muža i svekrvu, nije spremna raditi, a ni djecu ne odgaja dobro. Mnogo leteća žena ogovara idući od jednoga do drugoga sokaka i stalno mijenja misli, dok hotijuća žena nikada nije zadovoljna sa stvarima pa stalno želi neke nove (1762: 97).

Grijesima zajednice kojoj se Rapić obraća trebamo dodati još nešto. Naime, pored ustaljena pojma običaja koji uključuju ples, pjevanje, način na koji se u stara vremena dolazilo i odlazilo iz crkve, procesije sa svijećama, s palmama, postoji i običajni grijeh.³ Radi se o tome da ljudi griješe iz navike i da to ne smatraju grijehom, a običajni grijeh može se odnositi na pojedinca i na zajednicu. Tako Rapić upućuje, što smo djelomice već spomenuli, da u vilajetu nema ništa „navadnije niti običajnije među ljudima nego vrag tebe odnesao, vrag tebe razdro, vrag u tebi, vraga proždro” (1764: 164). Ili kad spominje kako vjernici priznaju da psuju pa jedni kažu da to čine kada su ljuti, dok drugi govore da ne psuju u ljutnji, već „od nikoga zla običaja, i hrđava nauka” (1762: 121). Iz potonje propovijedi saznajemo da običajni grijeh uključuje duže razdoblje, počinje u mladosti, a onda traje i dalje. U skladu s time Rapić govori kako zao običaj psovanja još više stišće grešnika „jerbo je zlamenje” (1762: 121) i da je „odavna počeo psovati” (1762: 121). Propovijed na dan svetoga Marti-

³ Pojam preuzimamo od Zečević (1993: 17, 20)

na biskupa pokazuje da običaj psovanja traje, ali da se može i mijenjati, u smislu da grešnici u mladosti nisu naučili psovati protiv bližnjih, oni ne bi kasnije psovali Boga (1764: 438). Dakle, Rapiću je poznato da neki griješe iz navike pa će u drugoj propovijedi uputiti vjerniku da razriješi konope bludnosti, srditosti, zavisti i osvete, odnosno svoje „grišne običaje” (1764: 503). Ovomu treba dodati da se vjernici i pričešćuju iz navike, a ne iz ljubavi prema Bogu (1764: 45).

Nadalje, Rapić je isticao veličinu pojedinoga grijeha, npr. kada govori o pijanstvu žena, kaže da čovjeku ništa ne može donijeti veću nevolju od pijane žene (1762: 267). Ili kada govori o zavisti, kaže da su svi grijesi strašni, ali da nijedan nije gori od nenavidnosti (1762: 130). Da bi istaknuo veličinu pojedinoga grijeha, Rapić je spominjao druge grijehe koje je umanjivao. Primjerice, kada je riječ o bludnosti, reći će da bludnik stalno griješi pa stalno ima bludne misli, a kako bi istaknuo veličinu toga grijeha, također je spomenuo krađu, ubojstvo, psovanje, opijanje. Naravno da je i tu riječ o grijesima, ali Rapić govori da lopov neće krasti svaki dan, da ubojica ubije dva ili tri puta, da grešnik psuje samo kada je ljut ili kada izgubi u igri, a da se zanatlija opije samo za svečane dane. Sve to navodi kako bi naglasio da je u odnosu na te grijehe bludnost veći grijeh jer bludnik stalno griješi (1762: 446).

Također, Rapić pokazuje, o čemu je bilo govora, da jedan grijeh rezultira drugim grijesima. U vezi s time možemo, primjerice, povući paralelu između lijenosti i pohlepnosti: lijenost „imade narav sviju zala jere jest mestrice svake zloće” (1762: 146) kao što je lakomost korijen svih zala (1762: 163). Kao što lijeni ljudi ocrnjuju druge ljude, tako pohlepa, što je djelomice i gore spomenuto, uključuje druge grijehe, pa lakomac ne poštuje svetkovine zbog brige oko zarade, mnogi se zbog lakomosti zaklinju i proklinju, opet radi dobitka (1762: 163).

Naposljetku, Rapić je smatrao da vjernike na grijeh može potaknuti i vrag koji vara ljude i zbog kojega oni završavaju u paklu. Osim toga, kao što smrdi pakao – smrde i grijesi, grešnici. Tako Rapić propovjednike uspoređuje s psima koji trebaju oglodati sve što je „na puku smrdljivo” (1762: 251), još navodi da su neki grešnici „u smradu griha tiha do ušiju

propali” (1762: 26), a priležnica je „mlaka smrada paklenoga, koza smrdeća” (1762: 114).

3. Čine li vjernici išta dobro?

U odnosu na gore navedene grijeha treba reći da zajednica kojoj se Rapić obraća nije homogena jer se neki njezini pripadnici ponašaju bolje od ostalih. S obzirom na Rapićevu namjeru da u propovijedima podučiti, kao i na čovjekovu grešnu prirodu, ponašanje kršćanina nikad nije dovoljno dobro, tako da Rapić redovito naglašava vjernikove mane pokušavajući utjecati na njihovo ponašanje. Pritom on gradira ponašanje vjernika od najgorega do, uvjetno rečeno, najmanje lošega. Njemu je, naravno, loše da vjernici uopće ne dolaze na misu. No isto tako nije dobro da dolaze, a da ne razmišljaju o onome što su čuli, kao ni da dođu i neko vrijeme razmišljaju o propovijedi, da bi istodobno ili opet grijeshili. Za ilustraciju ovakve gradacije ponašanja može se navesti primjer u kojem Rapić ističe kakvu korist ljudi mogu imati od propovijedi. Posvetivši jednu propovijed upravo tomu, Rapić ističe da neki ljudi ne čuju Božje zapovijedi jer ni ne dolaze na misu. S druge strane su oni koji dolaze pa im riječ Božja dopire do ušiju, ali ne i do misli. Na kraju su kršćani koji dođu na misu samo kako bi onim što su čuli od propovjednika kritizirali druge te vjernici koji prime Božju riječ tako da ih gane i potakne na plač, ali nakon toga opet grijeshu (1762: 346, 349). Sva tri tipa ponašanja vjernika, kako će se vidjeti, imaju svoje dobre, poželjne osobine, ali isto tako i mane na koje propovjednik želi utjecati.

Naime, kada je riječ o prvome tipu ponašanja, o onima koji ne dolaze na misu, takvo negativno ponašanje u suprotnosti je s onim kako se oni ponašaju u svjetovnome životu. Tu je opoziciju Rapić naveo s namjerom da istakne kako je ono što su ljudi spremni učiniti u svjetovnoj sferi nerasmjerno onomu što su spremni učiniti za Boga. To pokazuje primjer trgovca koji zbog brige oko dobiti provodi mnoge besane noći, a takve ga brige ne puštaju ni po danu: robu prodaje stojeći, ali da mu se kaže da trguje klečeći, on bi i to učinio. Drugi je primjer vojnika koji stražari zimi i ljeti, izlaže se opasnosti da bi ugodio jednomu čovjeku. Dok su

ljudi radi dobiti spremni putovati miljama daleko, radi neba im je to teško činiti, pa po kiši i hladnoći odlaze na sajmove, a za lijepa su vremena lijepi ići u crkvu (1762: 175 – 176). Također su spremni pomoći kada nekomu gori kuća, a ako vatru ne mogu ugaziti, trude se kako bi spasili stvari iz kuće, a to je u suprotnosti s njihovom brigom za duhovno, pa će im Rapić savjetovati da vode brigu o svojoj duši (1762: 115).

Međutim, ovomu je potrebno dodati da je Rapić pokazao osjetljivost za svjetovne brige i čovjekove probleme pa je u sljedećem primjeru iznio kako trgovac, zanatlija i glava kuće ima tisuću briga, ali je isto rekao da će jedan poglavar kuće ostaviti poslove i brige kada se oglase zvona i otići na misu, a da će se drugi baviti računima i plaćati težake. Dakle, Rapić smatra da to što su ljudi opterećeni brigama nije nikakvo zlo, već je zlo što su neki time toliko zaokupljeni da se ne posvećuju Bogu, pa potonjima savjetuje da odlaze u crkvu na bratinsku nedjelju kako bi se ispovjedili ili na blagdan nekoga sveca, a da poslove riješe prije i nakon mise (1764: 382 – 383). Majci koja ima mnogo kućnih obveza Rapić savjetuje da se bavi kućnim poslovima, ali da barem ponekad ode u crkvu (1764: 426).

Kao i ovo, i druga dva tipa ponašanja nisu bez mana. Riječ je o onima koji dođu na misu, čuju propovijed, ali ne promišljaju o njoj pa tamo dobivene upute ni ne primjenjuju u životu te o vjernicima koji dolaze na misu, promisle o onome što su čuli i kreposno djeluju, ali prema propovjedniku to čine nedovoljno ili ih na to potiču pogrešni motivi. U vezi s prvim modelom može se navesti primjer u kojem Rapić spominje kršćane koji poste, daju obilne lemozine, mole i svaki dan idu na misu. Pritom autor ističe da je to u redu, ali da od toga nema nikakve koristi jer se ti vjernici istodobno nepristojno zaklinju, proklinju i psuju (1762: 118 – 119). Slični su tima mnogi muškarci, a pogotovo žene koje mnogo mole i kreposno djeluju, ali zao primjer daju time što se ne žele pomiriti sa svojim najbližima (1762: 297). Drugi model ponašanja ilustrira primjer kršćana koji su u želji da se obrate dobro počeli, pa se mole, poste, daju lemozine i čine bezbrojna druga dobra djela. No takvo ponašanje traje, ali se i mijenja nagore u smislu da ti vjernici malo-pomalo, nagovoreni vragom, od stotinu dobrih djela spadnu na trideset. I oni su

predmet kritike i nastoje se motivirati na promjenu isticanjem da takvim ponašanjem nisu sigurni od vruga (1762: 153). S pokušajem da se vjernici drugačije ponašaju i ustraju u uzornu ponašanju, onima koji su se odlučili promijeniti Rapić je savjetovao da idu na misu i na propovijed, pri čemu im je kao primjer davao dobre kršćane koji to čine iako, kako vidimo, ni ti nisu bez mana (7164: 434 - 435). Vjernici koji poste, hodočaste i mole nisu bez mana jer te njihove postupke ne motivira bogoljublje, kako bi trebalo biti, već korist koju time žele ostvariti (1762: 330 - 331). Primjerice, vjernici su sve spremni učiniti za tijelo, ali ne i za dušu, pa se zavjetuju svecima da bi dobili tjelesno zdravlje (1762: 409 - 410). Drugi pak poštuju Božje zapovijedi, često se ispovijedaju i daju lemozinu, ali sve to čine kako bi od Boga dobili zdravlje, sreću, dobru trgovinu, napredne njive, vinograde itd. Propovjednik će takve nastojati potaknuti na promjenu, na to da je potrebno iskreno ljubiti Boga jer On to zaslužuje (1762: 329). U skladu s time postavljat će pitanja kojima će u isto vrijeme podučavati, ali i dati podatke i o drugim interesima koje vjernici žele ostvariti. Primjerice, vjernika koji posti propovjednik pita čini li to iz ljubavi prema Bogu ili kako bi mu prošla glavobolja, onoga koji hodočasti pita potiče li ga na to Božja ljubav ili to čini kako bi mu napredovala imovina (1762: 330 - 331).

O kakvim se još vjerskim postupcima te s njima povezanim interesima radi, govori i sljedeći primjer. Rapić spominje one koji se mole svaki dan, daju lemozinu, idu na misu i hodočaste radi službe, zdravlja, sretne ženidbe, djece itd. Dok je gore isticao kako je Bog dobar i da ga zato treba ljubiti, u potonjem primjeru Bog nije uslišio želje vjernika. No u skladu s temom propovijedi o tome kako Bog najbolje zna što je dobro, Rapić želi istaknuti da vjernici trebaju vjerovati da to Bog čini za njihovo dobro, da treba biti Njegova volja jer On najbolje zna što je za njih dobro (1764: 273 - 274). U drugome primjeru želje vjernika također ne bivaju uslišane. Riječ je o kršćanima koji su se zavjetovali svetomu Sebastijanu te su se ispovijedali i pričešćivali. Njihove želje nisu uslišane, ali ne zato kako bi se istaknulo da Bog zna što je za njih dobro, već stoga što to nisu činili predano, zato što su njihove ispovijedi nepotpune, neiskrene, zato što se ne pričešćuju iz ljubavi prema Bogu, već to više čine iz navike, te

zato što je njihov odlazak u crkvu više motiviran ispraznom slavom i taštım naslađenjem nego bogoljubljem. Takvim se vjernicima upućuje da su više uvrijedili Boga negoli da su ostali kod kuće (1764: 44 – 45).

Uzorno ponašanje u svjetovnoj sferi nekada se spominje u suodnosu s negativnim, svjetovnim ponašanjem. Tako se kritizira nezahvalnost djeteta koje smatra da su se njegovi roditelji brižno ponašali prema njemu kao što su to činili i ostali roditelji, ali da je to i njihova dužnost, pri čemu Rapić oštro upućuje djetetu da ono treba biti zahvalno jer ga je majka othranila dok su neke majke pobile svoju djecu. Također se kritizira šegrtova nezahvalnost prema majstoru jer šegrt smatra da je služio majstoru koji je od njega imao koristi te da su njegovi roditelji za to platili majstoru. Rapić neće osporiti činjenicu da su njegovi roditelji dali novac, ali će mu uputiti da je majstor imao malu korist od njega jer ga je hranio, a da mu je on svojom nezahvalnošću nanio štetu (1762: 403 – 404). Nadalje, Rapić je pitao kršćane nije li mnogima od njih ašikovanje tri, četiri godine prije zaruka „jedno smetlište od hiljadu griha” (1762: 92). Međutim, iako je naglasio da to vrijedi za mnoge, u zagradi je dodao da se ta tvrdnja ne odnosi na sve kršćane (1762: 92). Također je, govoreći o pijanstvu žena, iznio da on ne govori o ženama „ovoga poštenoga mista” (1762: 268), već o onima koje su svijetu poznate kao takve jer smatra da bi poštene žene od onoga što dadu za vino i rakiju godinu dana mogle hraniti mjesto (1762: 268).

Naravno da je u sredini u kojoj je Rapić propovijedao bilo takvih žena, kao što je bilo i onih koji zavode prije zaruka, ali se tvrdnjom da svi ne zavode, kao i onom da žene zajednice kojoj propovijeda ne piju, približavao vjernicima u nastojanju da oni koji ne piju, kao i oni koji ne zavode prije zaruka, takvima i dalje ostanu, a da spominjanjem pozitivnih primjera one druge, grešne potakne na promjenu. Potvrdu za to daje i propovijed u kojoj govori o zaklinjanju i psovanju, pa na jednome mjestu upućuje slušateljima da – ako koji od njih to čini, s tim prekine. Ako uzmemo u obzir samo tu rečenicu, proizlazi da među vjernicima i nema puno onih koji to čine. No dio prije i nakon toga poziva pokazuje da to nije tako. Prije te rečenice propovjednik govori, što smo već rekli, kako muškarci psuju iz ljutine ili iz navike, dok u dijelu nakon iste rečenice

govori kako i mnogo žena ispovijeda da su proklinjale djecu, susjede, ukućane i životinje (1762: 121 – 122). Slično pokazuje i kada govori da se ljudi rugaju kršćanima koji se predaju Bogu, ponizno pristupaju pričesti, a sve kako bi ih od toga odvratili te tvrdi da je broj takvih grešnika povećan, a „da je skoro pobožnost sa svime pomanjkala” (1762: 383), da bi onda pitao gdje se može vidjeti da je netko u molitvi raširio ruke, da je ponizno, spuštenih očiju i sklopljenih ruku pristupio sakramentu, da se duboko poklonio Bogu (1762: 383).

Na osnovi iznesenoga jasno je da nema idealna tipa ponašanja, da je riječ o kršćanima koji se ne ponašaju i ne žive kršćanski, a da se trebaju držati kršćanskih načela. S obzirom na duhovni život, najgori su kršćani koji uopće ne dolaze na misu, slijede oni koji to čine, ali se tomu ne predaju, tako da Božja riječ dopire do njihovih ušiju, ali ne i do njihovih misli, te vjernici koji su se odlučili promijeniti, ali broj njihovih krepkih djela nije dovoljan ili ih na to pobuđuju krivi motivi. Dok se oni koji ne dolaze na misu uzorno ponašaju u svjetovnoj sferi, kojom su toliko zaokupljeni da i ne dolaze na misu, ponašanje onih kojih dolaze ne prati uzorno ponašanje u svjetovnome životu jer se ne žele pomiriti sa svojim bližnjima, jer psuju, zaklinju se i proklinju druge. Sljedeća su skupina vjernici koji dolaze na misu, hodočaste i sl., a motivirani su materijalnim ili nematerijalnim interesima. Takvo je ponašanje bilo u skladu s duhom vremena koje je isticalo da svako djelovanje treba voditi cilju, pa su se i izdavale knjige na tu temu (Zečević, 1993: 156). Kao takvo ono je također kritizirano jer Boga treba iskreno ljubiti, a ne radi koristi koja se želi ostvariti nekim vjerskim postupcima. Za razliku od suprotstavljanja ponašanja u odnosu na crkveno/svjetovno, također se promatra ponašanje samo u svjetovnoj sferi pa se daju primjeri neuzorna ponašanja, a u nastojanju da se to ispravi, spominje se i uzorno ponašanje, što je izneseno na primjeru nezahvalnosti u odnosu djeca/roditelji, šegrt/majstor, u odnosu na one koji ašikuju ili piju i vjernike koji to ne čine. Isto tako, spominje se uzorno i neuzorno ponašanje u duhovnome životu, pa dok jedni žive pobožno, drugi ih nastoje od toga odvratiti.

4. Sada i prije ili „to dalje sve gorje, sve lani bolje“

Da bi vjernike potakao na promjenu ponašanja, Rapić je često stvarao opoziciju između toga kako su se ljudi prije ponašali i kako se ponašaju sada, tj. u vrijeme kada je on živio. Pritom je prošlo u većem broju slučajeva bolje od sadašnjega. Naime, kako vrijeme prolazi, vjernici se tuže da im je sve gore i da im je lani sve bilo bolje, a to je upravo u vezi s njihovim ponašanjem (1764: 562). Kako ponašanje vjernika postaje sve lošije, oni bude Božju srditost koja rezultira novim nevoljama. Iako je bilo riječi o grijesima zajednice, ovdje će se razmatrati odnos između grešne svakodnevice i prošlosti, između sada i prije. Taj odnos analizirat će se na nekoliko razina: odnos muža i žene jedno prema drugomu, odnos prema odgoju djece, ponašanje djevojaka i žena, odnos prema različitim grijesima, shvaćanje Božje riječi, post i običaji. Pritom će se vidjeti da je prošlo ponašanje bolje od ponašanja vjernika Rapićeva vremena. Međutim, također će se pokazati da je Rapić nekad povezivao negativne pojave iz prošlosti s istima koje je uočio u ponašanju sadašnjih vjernika kojima se obraća.

Bog se poštivao u kućama prvih kršćana, dok u kućama supružnika Rapićeva vremena nema, kako je rečeno, mira i sklada, pa Rapić i negoduje kad kaže: „O koliko su sadašnja vrimena prominita!” (1762: 85). Marija i Josip pokazuju kako se supružnici trebaju ponašati jedno prema drugomu jer su oni imali međusobnoga razumijevanja, poštovanja i ljubavi. Marija je kao Nebeska Kraljica i Majka Božja zvala Josipa gospodarom, a Josip ju je također uvažavao premda je bio poglavar u skladu sa svojom ulogom muža odnosno zaručnika. Ona mu nije zapovijedala, a on joj nikada nije uputio nijednu oštru riječ i živjeli u slozi i u ljubavi (1762: 85).

U vezi s odgojem djece kakav je bio prije i kakav je sada Rapić spominje da sadašnje roditelje koji potiču djecu da drugomu psuju majku i oca, čime zaslužuju paklene muke, treba zastidjeti Blanka koja je svoga sina, svetoga Ludovika IX., odgajala tako da je smatrala da je bolje da umre nego da živi počinivši smrtni grijeh (1762: 335 – 336).

Kada je riječ o ponašanju djevojaka i žena, Rapić ističe da su kršćanke njegova vremena otvorenije i nemaju stida koji su imale stare žene i djevojke (1762: 137).

Kada bi prvi kršćani mogli ustati iz grobnice, oni bi se podrugivali i kritizirali sadašnje kršćane. Isticali bi da su i oni bili kršćani, ali da se razlikuju od sadašnjih, da su se oni topili od ljubavi kada bi čuli Isusovo ime, dok sadašnji kršćani spominju Isusovo ime kako bi utišali svoju ljutnju, da njime svjedoče nepravdu i sakrivaju zlodjela te da su oni bježali od nečistoće, dok sadašnji kršćani bježe od čistoće. U skladu s time Rapić će ustvrditi da su sadašnji vjernici samo po imenu, ali ne i po djelima kršćani, izostaju lemozina i kreposna djela, neizbrojeni grijesi su se povećali: oholost, bludnost i pijanstvo su se „u vrime naši starih otacah, didah, šukundidah” (1762: 471) smatrali pogrdnim, a sada se nečista ljubav, prijevara pri prodaji i kupnji, trgovini, oholost itd. smatraju čestitim djelima (1762: 324, 471). Nadalje, sadašnji su mladići neposlušni i ne boje se, sada se u crkvi razgovara, spava, smije, a za svetkovine se ašikuje, jede, pije, ždere i bljuje, sada oca nije briga za sina, a ni sina za oca, ne slušaju se duhovni pastiri i nema straha od Boga. Zbog svega toga Bog vjernike kažnjava, ali oni, iako su svjesni da ne napreduju, i dalje ne mijenjaju svoje ponašanje (1764: 562 – 563).

Rapić je podučavao vjernike da Božja riječ ne dolazi od smrtnoga čovjeka, već od Boga te da ju tako treba shvaćati, a nakon toga je uspostavio suodnos s pozitivnim ponašanjem u prošlosti tvrdeći da su Božju riječ tako shvaćali i prvi kršćani primajući ju od apostola (1762: 349).

Propovjednik govori da sadašnji kršćani ne poste kako su postili stari kršćani. Stari kršćani prije zalaska sunca ne bi ništa okusili, a jeli bi samo kako bi se održavali na životu, pri čemu to nije uključivalo maslo, sir i meso. Rapić savjetuje vjernicima da post ne smije biti poklada, da ne treba spremati masnu hranu, jesti meso i slatko te da treba jesti jedanput dnevno, a ne biti proždrljiv (1762: 227 – 228).

S obzirom na običaje koji su postajali prije i sada, Rapić se oslanja na srednjovjekovnoga crkvenog naučitelja Bedu Mudroga pa spominje da su izraelski muškarci tijekom svetkovina odvojeno od žena išli u crkvu i vraćali se iz nje jer je jedan put bio za muškarce, a drugi za žene, dok

su djeca mogla ići ili s očevima ili s majkama. Rapić smatra da je riječ o lijepu i svetu običaju te da bi se trebao njegovati i u sadašnje, odnosno u njegovo vrijeme (1762: 81).

Naposljetku, Rapić povezuje negativne pojave iz prošlosti s istima koje uočava u sadašnjosti. Primjerice, propovjednik negativno ponašanje Julija Cezara povezuje s ponašanjem vjernika kojima se obraća. Krvoločni Julije Cezar progonio je kršćane, a Rapić upozorava da sada postoje zli kršćani koji se ponašaju poput njega prema onima koji su bogoljubni i kreposno djeluju (1762: 382). Osim toga, u vrijeme svetoga Bernarda iz Clairvauxa krajem 11. i početkom 12. stoljeća, pri čemu Rapić donosi kako vjeruje da je tako i sada, odnosno u njegovo vrijeme, neke svjetovne i crkvene osobe smatrale su da je za biti kršćaninom dovoljno učiniti nekoliko dobrih djela pa su govorili da ne žele biti ni drugi sveti Franjo, a ni sveti Pavao, kao što su i pojedine žene govorile da ne žele biti druga sveta Terezija ni Magdalena. Dakle, držali su da su uradili dosta toga dobrog te da neće djelovati zlo. Sveti je Bernard smatrao da je potrebno dobro djelovati pa je pokušavao promijeniti takav stav, a to je u propovijedi činio i Rapić kada je takvo ponašanje povezo s prevarenom paklenoga neprijatelja (1762: 151). U drugome je primjeru ponašanje vjernika, koji su samo imenom kršćani jer su u potpunosti iskvareni, Rapić povezo s ljudskom pokvarenošću za proroka Noe, što je izazvalo Božju srditost pa je poslao veliki potop. Time je želio preplašiti slušatelje jer se i tema propovijedi odnosi na to da se čovjek treba plašiti pakla dok je god živ (1762: 106). Međutim, istodobno je nastojao potaknuti vjernike na promjenu ponašanja isticanjem koristi koju će od toga imati.

5. Kakav ulog, takva ili veća plaća

Rapićevo podučavanje uključivalo je opomene o tome kako se potrebno kršćanski ispravno ponašati jer će takvo ulaganje rezultirati dobitkom odnosno nagradom. Naravno, suprotan postupak, ponašanje rezultirat će kaznom. Potvrdu da je omjer između onoga koliko je određenim ponašanjem uloženo i onoga što je dobiveno jednak nalazimo u propovijedi na blagdan Pohođenja Blažene Djevice Marije. Tu je Rapić

uputio vjericima da će im Marija pomoći ovisno o tome kako se oni ponašaju prema njoj i kako ju poštuju. Grešnici koji ne ljube Mariju ne trebaju se čuditi što im je Marija uskratila svoju ljubav i milosrđe jer – tko želi da se Marija prema njemu odnosi kao majka, treba se prema njoj odnositi poput sina (1764: 257).

U sljedećem se primjeru također spominje ponašanje vjernika prema Bogu i obrnuto, ali postoji razlika u odnosu na gore izneseno. Naime, vjernici su se utjecali Bogu moleći ga za mir, pa je naposljetku Bog udijelio mir vjericima. Uzrok su rata grijesi vjernika, ali mir nije rezultat čovjekove kvalitete nego upravo Božje milosti pa mu vjernici trebaju zahvaljivati za dobiveno milosrđe, a ako to ne budu činili, izazvat će Božju srditost (1764: 619–620). Dakle, u ovome su se primjeru vjernici uzorno ponašali kada su se utjecali Bogu, što je urodilo mirom, ali se pritom ne ističe njihovo uzorno ponašanje kao ulog za dobiveni mir, već Božje milosrđe. Odnos između uložena i dobivena je jednak, a to što je Rapić naglašavao Božje milosrđe odgovaralo je upravo temi propovijedi. Naime, u toj je propovijedi kritizirao nezahvalnost vjernika, pa je to želio mijenjati, a u skladu s time kao primjer je naveo Božje milosrđe u vezi s mirom na kojem vjernici trebaju biti zahvalni.

U drugoj propovijedi spominje se da će vjernici doći ili pred strašnoga suca ili pred Nebeskoga Oca ovisno o tome kako su se za života ponašali. Oni koji su činili zlo idu sucu, a oni koji su za života učinili i „najmanje dobro dilo” (1762: 320) doći će pred Oca koji će ih bogato nagraditi (1762: 320). Radi se o Bogu koji, dakle, ovisno o zaslugama vjernika preuzima različite uloge, pa je kao Otac milosrdan, dok kao sudac žestoko sudi. U propovijedi na dan svetoga Matije apostola Rapić naglašava da će nebesku slavu uživati vjernici koji budu podnosili mnogobrojne nevolje na ovome svijetu, a kako bi ih na to motivirao te olakšao patnju onima koji trpe nevolje, reći će da će to Bog obilato nagraditi (1764: 76). Dakle, u ovim je primjerima veća nagrada pa je potrebno objasniti zašto je to tako. Naime, u propovijedi u kojoj govori da će vjernici doći pred suca ili Oca Rapić ističe da je ovozemaljsko prolazno i da se treba brinuti o vječnome životu, a vjernike koji ljube svjetovno na to treba potaknuti time što će oni koji učine barem jedno malo dobro

djelo biti obilno plaćeni, odnosno imati sretnu vječnost. U sljedećem primjeru dobitak opet može biti veći od uloženoga. U propovijedi na blagdan svetoga Ignacija Rapić upućuje „ako mi što poklonimo Bogu, bolju za ono plaću primamo od Boga [...] Što mi činimo Bogu, nami Bog bolje vraća” (1764: 298). Pritom se donosi kako je Ignacije od Boga tražio da nakon smrti bude na zlu glasu i da se pokopa u gnojivu. No Bog je odredio da se Ignacije pokopa u zlatnoj grobnici i poštuje više od careva i kraljeva. U ovome je slučaju dobitak veći upravo zato što je riječ o svecu. Ignacije je i uložio više u odnosu na druge ljude, npr. u odnosu na kraljeve i druge velikodostojnike koji žele da se poštuju i uživaju dobar glas za života i nakon smrti. Dapače, Ignacijev se život uspoređuje s Isusovim, i on je trpio i postio. Zbog toga i zbog kreposnih djela postao je svecem (1764: 298, 301).

Iz iznesenoga proizlazi da se isticanjem osobnoga interesa vjernici nastoje motivirati na ispravno ponašanje. Pritom se oni ne trebaju uzorno ponašati samo u odnosu na nadzemaljsko, već i u svjetovnome životu, u odnosu na druge ljude. Primjerice, propovjednik tvrdi da ima vjernika koji bi najradije da drugi ljudi nemaju ništa, štoviše, da nastoje doći do tuđih dobara, da ne pomažu siromašne i ne posjećuju bolesnike. Međutim, takvima Rapić poručuje da čovjek koji drugomu čovjeku čini dobro istodobno radi i u svoju korist i više dobiva (1762: 243).

Dok je u iznesenim primjerima Rapić govorio da će oni koji učine i najmanje djelo biti obilato nagrađeni, u drugim je primjerima isticao obrnuto, tj. da je dovoljan jedan grijeh kako bi se završilo u paklu. Tako je iznio primjer pustinjaka koji se uzorno ponašao, ali je naposljetku sagriješio i završio u paklu. Dao je primjer kako bi podučio vjernike da oni uvijek mogu sagriješiti i da se stoga, u skladu s temom propovijedi, dokle god žive trebaju plašiti pakla (1762: 108 – 109, 105).

6. Krivovjerci kao neprijatelji

Vjernike kojima se obraća razdvaja od drugih, tj. od krivovjeraca. Pritom je vjernicima trebao pokazati po čemu se oni razlikuju od drugih, a time su istodobno i vjernici trebali spoznati kakvi su oni zapravo. Druge,

kao i zajednicu koju ima pred sobom, Rapić promatra kritički, svjestan je grijeha vjernika i upravo zato donosi primjere s onima izvana, s neprijateljima. Primjeri su ponašanja krivovjeraca, kako će se vidjeti, i negativni i pozitivni, ali se u oba slučaja Rapić prema izvanjskomu odnosi kao prema manje vrijednu. Naravno, ako je riječ o neuzornu ponašanju, ne treba ga slijediti, ali ako se ti drugi ponašaju ispravno, onda oni trebaju potaknuti i Rapićevu zajednicu, kao onu vrjedniju, kao onu iznad tih drugih, na promjenu. Temeljna misao vodilja pritom je da – ako oni drugi mogu biti dobri, onda pripadnici Rapićeve zajednice mogu biti još bolji. Put do toga lakše je ostvariti ako vjernici i sami vide da je propovjednik kritičan prema drugima, čime on istodobno i jača identitet grupe kojoj se obraća (vidi Eybl, 1992: 310).

U skladu s time riječ je o opoziciji na relaciji mi i oni, pa tako krivovjernici „našemu zakonu jesu protivni” (1764: 627), oni su vražje djelo (1764: 329). Među krivovjercima spominje Turke, protestante (kalvini, luterani), Istočnu crkvu, arijevence, Židove („Čifute”), grčke i rimske pisce, rimske careve koji su progonili kršćane (Julije Cezar, Tit, Vespazijan, Neron, Kaligula, Domicijan, Dioklecijan), Vlahe i Tatаре.

Rapićev je odnos prema krivovjercima ambivalentan. Iako o krivovjercima ima negativno mišljenje, on poštuje njihove vrline i češće navodi primjere u kojima se krivovjerci uzorno ponašaju, i to kako bi još više kritizirao vjernike kojima se obraća i potakao ih da se ponašaju drugačije. Naime, kada se već krivovjerci mogu uzorno ponašati, onda se vjernici kojima se Rapić obraća trebaju ponašati još bolje od njih. Pozitivno ponašanje krivovjeraca donosi primjer u kojem su oni nakon pobjede u ratu, vjerujući da su za to zaslužni idoli, istima zahvaljivali tako što su im se klanjali i pred njih stavljali svoje krune. Rapić će se složiti s time da Bogu treba zahvaljivati, ali on nastoji na tome primjeru vjericima poručiti da, kada već krivovjerci tako zahvaljuju krivim bogovima, koliku tek zahvalnost katolici trebaju pokazivati pravomu Bogu za udijeljeni mir, i to tako da mu se trebaju obraćati krunama odnosno svetim molitvama (1764: 623 – 624).

Od Plutarha, Sokrata, Platona, Ovidija i Empedokla uzimao je pozitivne modele ponašanja. Tako propovjednik iznosi primjer „plemenita

nauka" (1764: 44) krivovjerca Plutarha o ocu koji je sinovima dao da prerežu snopove strijela. S obzirom na to da nijedan od sinova zbog debljine snopova to nije mogao učiniti, snopove je prekinuo otac. Nakon toga je sinovima pokazao da će, ako budu poput neprekinutih snopova, živjeti u slozi i jedinstvu, dok će se u suprotnome odvojiti jedni od drugih, čime će ih svatko moći svladati. Propovjednik Rapić taj je primjer povezao s vjernicima koji svoje duhovne strijele trebaju uputiti svetomu Sebastijanu kako bi ih on štitio (1764: 44). U drugoj se propovijedi Rapić poziva na Sokrata, a onda na Platona. Slaže se sa Sokratovim stavom da vjernici od bogova trebaju prositi ono što oni misle da je ljudima na korist. Međutim, Rapić je pored toga u zagradi stavio napomenu „vi ovdje mislite kako da bi rekao od pravoga Boga" (1764: 275), a zatim je iznio da je i Platon to isto molio Jupitera. Nakon toga je propovjednik napomenuo da na stranu trebaju odstupiti krivovjerci te da treba slijediti apostola Jakova i njegova brata Ivana, čime je opet dao prednost ponašanju katolika (1764: 275).

Primjeri negativna ponašanja krivovjeraca također se navode s ciljem da se vjernici potaknu na uzorno ponašanje. Naime, Rapić neispravnom krivovjernom ponašanju suprotstavlja ispravno upravo s namjerom da naglasi kako se treba ponašati. Donosi primjer Aleksandra Velikoga koji je nakon pobjede iskazivao zahvalnost bogovima tako što je podizao oltare, dok su Rimljani nakon pobjede za božicu žitarica Cereru pleli vijence koje su joj stavljali na glavu. Njihove primjere ne treba slijediti, već Rapić vjernicima savjetuje da Bogu trebaju stotruko zahvaljivati (1764: 621 – 622).

Pored toga, kritizirao je vjernike dovodeći ih u vezu s grešnim osobinama koje je pripisivao krivovjercima. Tako spominje da vjernici koji imaju bludne misli žive poput neznabožaca, da ima puno vjernika koji su imenom kršćani, dok su svojim djelima gori od krivovjeraca (1762: 40). Kršćani koji ne poste, ne mole, koji se šale umjesto da idu na misu i koji se maškaravaju navode Rapića na pomisao da „varoš nije krstjanska nego čifutska" (1762: 379).

Nadalje, krivovjerni je nauk suprotstavljao ispravnomu katoličkom zakonu kako bi vjernike podučio katoličkoj vjeri. Tako će reći da je

kalvinistički stav o predestinaciji pogrešan. Nije točno da je unaprijed određeno tko će završiti u paklu, a tko u raj, jer se vrazi trude oko svih kako bi ih naveli na grijeh znajući da je svaka pojedina duša Bogu draga i da joj je Bog dao slobodnu volju (1762: 304 – 305).

Naposljetku, Rapić je spominjao običaje krivovjeraca. Naime, običaj da katolici na blagdan Svijećnice nose svijeće u procesijama datira iz davnina, a razvio se kao odgovor, nastojanje da se iskorijeni običaj krivovjeraca koji su svijećama iskazivali poštovanje bogu Plutonu, a takvo poštovanje zaslužuje samo pravi Bog (1764: 45 – 46).

Turcima je posvetio osobitu pozornost što je sasvim razumljivo s obzirom na to da je područje njegova djelovanja stoljećima bilo pod vlašću Osmanlija. Pritom valja istaknuti da je odrednicom „Turci”, u smislu vjerskih neprijatelja, Rapić obuhvatio sve pripadnike islamske vjeroispovijesti, pa je Turcima nazivao i Arape. Međutim, za razliku od drugih gore spomenutih krivovjeraca, među Turcima nije nalazio primjere uzorna ponašanja koje bi onda, uz izmjene, pokušavao primijeniti na svoju zajednicu. O njima nije imao reći ništa pozitivno upravo zato što je djelovao na području koje je bilo izloženo turskoj vlasti, koje je osjećalo i živjelo posljedice toga. Dakle, Rapićeve negativne predodžbe o Turcima obuhvaćaju nekoliko razina. Iznosio je podatke o povijesnim događajima u kojima su sudjelovali, ali je u odnosu na njih iznio i svoj stav, pa je Turke smatrao osvajačima, jakim protivnicima, Božjom kaznom za neprihvatljivo ponašanje kršćana i krivovjercima. Turci su ili poraženi ili pobjeđuju, kako će se vidjeti, ovisno o tome što se u određenoj propovijedi željelo naglasiti. Osim toga, Turcima je pridavao i grešne osobine: oholost, putenost, neposluh, otvorenost, neumjerenost u jelu i piću itd.

Turci kao osvajači spominju se u propovijedi na dan svetoga Stjepana Ugarskoga. Rapić kaže da je Turčin u Ugarsku donio mnogo sablji i handžara, zemlju prekrrio leševima, a rijeke i potoke obojio kršćanskom krvlju, tako da je neshvatljivo da se tamo još netko nalazi. Međutim, zahvaljujući Mariji, Turci su 5. kolovoza 1716. poraženi u Varadinu. Deset dana nakon toga Marija je u Stolnome Biogradu porazila ohole rogove turskoga mjeseca, 11. rujna u bitci kod Sente poraženo je 25 000 Turaka, 19. kolovoza 1691. kod Slankamena poraženo je mnogo tisuća Turaka,

14. kolovoza 1686. kod Budima poražena je velika turska sila, 1685. u Ostrogonu poraženo je 8000 Turaka, a 1. kolovoza 1664. kod Svetoga Gotharda Marija je tako porazila Turke da se samo jedan spasio kako bi mogao pričati o nesretnome događaju (1764: 575 - 577). Ovakvom organizacijom događaja, navođenjem godina i broja poginulih Turaka objektivizirao je propovijedanje u nastojanju da slušatelje uvjeri u istinitost onoga o čemu govori. Turke je predstavio kao veliku silu, a oni su kao takvi poraženi, pri čemu propovjednik ističe zaštitničku moć Djevice Marije. Osim toga, izneseno pokazuje da je Rapić povijesna zbivanja dovodio u vezu s moralno ispravnim ponašanjem (Usp. Kastl, 1988: 103).

U propovijedi na dan svetoga Ladislava Ugarskoga opakim se vjernicima poručuje da pripaze da ne postanu turski sužnji jer će tako poniženi shvatiti koliko su „kruto pravoga Boga uvridili” (1764: 564). Taj primjer, osim što govori o ratničkim sposobnostima Turaka, pokazuje da je Rapić Turke promatrao kao Božju kaznu za grešno ponašanje vjernika.

Sljedeći primjer uključuje poraz koji su doživjeli Turci, a dotiče se i vjere. Naime, španjolski kralj Ferdinand ujedinio je Leonsko i Kastiljsko kraljevstvo u jedno te je potisnuo Turke koji su u kraljevstvu posijali „mlogi kukolj od nesložnosti” (1762: 128). Taj primjer pokazuje da je Arape, kao pripadnike islamskoga svijeta, Rapić smatrao Turcima. Riječ je, naime, o španjolskome kralju Ferdinandu III. koji je nastojao da se islam s Arapima povuče u Afriku, odakle se arapskim, a ne turskim osvajanjima, proširio na Španjolsku.

Nadalje, donosi primjere u kojima se Turcima daju grešne osobine. Kada smo obrađivali odnos između ponašanja prvotnih vjernika i vjernika Rapićeva vremena, naveli smo neke grijehe ljudi Rapićeva vremena, npr. prost pogled djevojaka, neposluh mladića, neprimjereno ponašanje vjernika u crkvi itd. Te se grešne osobine pripisuju i Turcima jer je nakon toga ustvrdio kako se ukratko može reći da sadašnji kršćani žive tako „da se u njima isti Turci smućuju” (1764: 562).

Zaključak

Rapić kao propovjednik i vjerski pisac prosvjetiteljskoga svjetonazora uzimao je u obzir zemaljsko, u njegovim djelima postoji dvojnost između nebeskoga svijeta i svijeta grešnika, prožimlju se vjerska i svjetovna sfera, ali su zbivanja na zemlji odraz božanskoga. Svaka se pojava promatra u odnosu na Krista i na vjeru, u središtu su njegova zanimanja idealni kršćanin, onostrano i preziranje zemaljskoga hedonističkog svjetonazora. Ti su vjerski zadatci u skladu s posttridentskim katoličkim nastojanjima, a utjecali su na tipološki, vjerski repertoar hrvatske književnosti u Slavoniji u 18. stoljeću, čime je ona nastavak srednjovjekovne književne tradicije (usp. Pogačnik, 1990: 185; Bogišić, 1984: 444 - 445). Rapićeva namjera kao vjerskoga prosvjetiteljskog pisaca da odvрати vjernike od grešnoga života, da ih privoli na pravi put i sustav vrijednosti, oprimjerena je ovdje analizom pojedinih dijelova njegovih propovijedi. Rapićeva je propovjedna lekcija, osim gore navedenih, uključivala i druge tematsko-motivske odsječke, npr. poduku u odnosu na socijalne uloge, spominjanje ovozemaljskih nevolja (vremenske nepogode, vatra, zrak, glad, žeđ, smrt, bolesti, posebno kuga i guba, rat i siromaštvo), izazivanje straha kod slušatelja (strah od smrti, pakla, vraga, Sudnjega dana, odnosno općenito strah od budućnosti), isticanje muke koju su podnijeli svetice/sveci, donošenje brojeva, neizmjerljivoga, neizbrojivoga. Ti odsječci Rapićevih propovijedi također su u vezi s promatranjem svakodnevnice iz pozicije propovjednikova moralnoga i didaktičnoga svjetonazora te kao takvi čine vrijedan dio hrvatske književnosti 18. stoljeća i idu u susret nekomu narednom predstavljanju.

Izvori

- RAPICS, GJURO (1762) *Svakomu po mallo illiti predikae nediljne zajedno s' korizmenima svima duhovnim pastirom vehoma koristnae a pravovirnim karstjanom osobito hasnovitae kojae stanje, i svakoga csovika vechianje u sebbi uzdarxaju i temelj evangjeoskoga zakona, svakomu, i inesetnomu obilato navisstuju*, Tlacseno

ù Pesti kod Gosp. Antuna Francesca Eitzenbergera Purgerskoga Tlaciocza.

- RAPICH, GJURO (1764) *Odsvakoga po mallo illiti kratko izpiisanje xivota, mucsenisstva, i slavae pravih, i svetih priateljeh Boxji na korist, i vicsnje spasenje ne samo sviu pravo-virni, neggo i bludec-hih duhssah*, Tlacseno ù Pefthi kod Franceska Antuna Eitzenbergera.

Literatura

- BOGIŠIĆ, RAFO (1984) „Jedan pogled na književnost u Slavoniji i slavonskoj Vojnoj krajini u 18. stoljeću”, *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, PAVLIČEVIĆ, DRAGUTIN (ur.), Sveučilišna naklada Liber – Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- BRATULIĆ, JOSIP (1996) *Hrvatska propovijed od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*, Erasmus naklada, Zagreb.
- EYBL, FRANZ M. (1992) *Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- GEORGIJEVIĆ, KREŠIMIR (1969) *Hrvatska književnost od XVI. do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb.
- KASTL, MARIA (1988) *Das Schriftwort in Leopoldspredigten des 17. und 18. Jahrhunderts*, Braumüller, Wien.
- MATIĆ, TOMO (1945) *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- MIHANOVIĆ-SALOPEK, HRVOJKA (2006) *Iz duhovnog perivoja*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- PLEJIĆ, LAHORKA (1995) „Knjižnica cerničkog franjevačkog samostana i njezine propovijedi 18. stoljeća”, *Ključevi raja: hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, MATANOVIĆ, JULIJANA (prir.), Meandar, Zagreb.

-
- POGAČNIK, JOŽE (1990) *Jugoslavističke teme*, Privlačica, Vinkovci.
 - SKENDEROVIĆ, ROBERT (2003) „Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine”, *Scrinia Slavonica*, god. III, br. 1, str. 157 – 170.
 - ŠUNDALIĆ, ZLATA (2006) „*Pakao i raj* u propovijedima Đure Rapića”, *Dani hvarškoga kazališta. Prostor i granice hrvatske književnosti i kazališta*, BATUŠIĆ, NIKOLA i dr. (ur.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Split, Zagreb – Split.
 - ŠUNDALIĆ, ZLATA (2007) „Prilog hrvatskoj prozi 18. stoljeća (ili zametci proznoga kazivanja u Slavoniji sredinom 18. stoljeća)”, *Dani hvarškoga kazališta. Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, BATUŠIĆ, NIKOLA i dr. (ur.) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Split, Zagreb – Split.
 - VIDEK, NEVENKA (2006) *Tri stoljeća s pjesnikom Brata Sunca. Franjo Asiški u hrvatskome pjesništvu i prozi od 16. do kraja 18. stoljeća*, Disput, Zagreb.
 - ZEČEVIĆ, DIVNA (1993) *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek – Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

Original scientific paper
Received on March 1, 2018.

ANELA MATELJAK POPIĆ
University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

MORAL AND DIDACTIC ORIENTATION IN THE WORKS OF THE 18th CENTURY FRANCISCAN ĐURO RAPIĆ

Abstract

After liberation of Slavonia from the Ottomans in 1699, the long-standing process of its recovery followed. As educated people, the Franciscans sought to teach people of Slavonia and religious works played an important role in this process. One of them was Franciscan Đuro Rapić (Stara Gradiška, 1714 - Đakovo, 1777). Rapić is the author of two extensive books of sermons (*Svakomu po malo*, 1762, p. 486, *Od svakoga po malo*, 1764, p. 654) and the works on Satyr (*Satir*, 1766). This paper analyzes sermons from the aforementioned collections and distinguishes individual segments of homilies that confirm Rapić's moral and didactic engagement as a writer. Through his efforts, Rapić certainly fit in the frames of the Catholic renewal of the 18th century, contributing simultaneously to the formation of the religious generic repertoire of Croatian literature of that time.

Keywords: Đuro Rapić; sermons; 18th century; moral and didactic orientation; recipients